

УДК 37.0:159.98

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-4\(224\)-65-72](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-4(224)-65-72)

ФІЛІПЧУК НАТАЛІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА,

докторка педагогічних наук, старша наукова співробітниця, провідна наукова співробітниця відділу змісту і технологій педагогічної освіти, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, м. Київ, Україна

Nataliia Filipchuk,

Doctor of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Leading Researcher at the Department of Content and Technologies of Pedagogical Education, Ivan Zaziun Institute of Pedagogical and Adult Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

E-mail: nataliafilipchuk706@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1023-923X>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

А Акцентується увага на тому, що нині актуалізується проблема розвитку педагогічної культури вчителя, адже саме вчитель є рушієм освіти як головної сфери розвитку людини і суспільства, складника системи національної безпеки. Доводиться, що вчитель, який володіє педагогічною культурою, здатен формувати почуття, культуру смаків, емпатійність, естетичний смак учнів, громадянськість, патріотичність. Обґрунтовано, що на дослідницьку увагу заслуговує проблема обґрунтування концептуальних засад розвитку педагогічної культури вчителя на засадах психолого-педагогічних положень, принципів культуровідповідності, україноцентризму, громадянськості. Автором запропоновано аналітичні студії на основі вивчення історико-педагогічного досвіду, концептуальних ідей відомих педагогів, їхніх теорій з урахуванням сучасних викликів у педагогічній освіті.

Узагальнення концептуальних ідей щодо проблему розвитку педагогічної культури вчителя на основі психолого-педагогічних положень науковців у ретроспективі педагогічних теоретичних засад здійснюється за допомогою методів історико-педагогічного аналізу, систематизації.

Ключові слова: педагогічна культура; психолого-педагогічні засади; ретроспектива; концептуальні ідеї; розвиток педагогічної культури вчителя; зміст психолого-педагогічної підготовки

CONCEPTUAL FOUNDATIONS FOR DEVELOPING THE PEDAGOGICAL CULTURE OF FUTURE TEACHERS

С This article emphasises the growing relevance of developing teachers' pedagogical culture, given that teachers represent the driving force of educational process – a crucial domain for both individual and societal development, as well as a component of national security. It is argued that a teacher possessing a high level of pedagogical culture is capable of cultivating in students' a taste culture, empathy, aesthetic sensibility, civic-mindedness, and patriotism. The necessity of substantiating the conceptual foundations for the development of teachers' pedagogical culture based on psychological and pedagogical principles is affirmed, along with the principles of cultural conformity, Ukrainian identity, and civic responsibility. The article presents an analytical studies based on the historical and pedagogical experience and the conceptual ideas of renowned educators and their theories, taking into account modern challenges in teacher education.

A generalisation of conceptual perspectives on the development of teachers' pedagogical culture, based on psychological and pedagogical principles through a retrospective theoretical and pedagogical standpoint, is conducted using methods of historical-pedagogical analysis and systematisation.

The author maintains that psychological and pedagogical principles are of critical significance in the process of developing future teachers' pedagogical culture. Certainly, a teacher must have excellent knowledge of their specific subject and science, and the skills to convey its essence using appropriate methods and tools. However, they cannot truly be a master of their craft or a mentor without knowledge of students' individual psychophysiological and social characteristics. The mission of education lies primarily in ennobling the students' hearts, inspiring their aspirations and desires with the highest form of human beauty – sensitivity and compassion. In such problem-based pedagogical contexts, the personal example of the teacher or mentor plays a decisive role.

Accordingly, the formation of a teacher's pedagogical culture is a key goal of teacher education. This includes core objectives such as: fostering individuality; cultivating a sense of freedom and dignity; encouraging critical and creative thinking; and promoting spirituality, civic awareness, and responsibility.

Keywords: pedagogical culture; psychological and pedagogical principles; retrospection; conceptual ideas, development of teachers' pedagogical culture; content of psychological and pedagogical training

Актуальність проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими практичними завданнями. Сучасна психолого-педагогічна наука, прогресивна суспільна думка аргументують, що освіта зможе успішніше впливати на освітній процес, «олюднення» людини, коли педагог опиратиметься на знання психоментального, почуттєвого потенціалу вихованця. Йдеться про педагогічну культуру – компетентність, що демонструє обізнаність педагога про психоемоційний і культурний ресурс особистості, що має формуватися у процесі професійної підготовки, насамперед психолого-педагогічної.

Нині є такою затребуваною психолого-педагогічна парадигма опанування цінностями і знаннями у педагогічній освіті країн ЄС, де актуалізується проблема розвитку педагогічної культури вчителя, який є рушієм освіти як головної сфери розвитку людини і суспільства, складником системи національної безпеки. Переконані, що саме кризь призму розвитку педагогічної культури вчителя значно розширюється, вдосконалюються його компетентнісні характеристики, адже поруч із високотехнологічними, інформаційними знаннями в школах та університетах опановуються вартості культури та мистецтва, гуманітарних, психологічних, педагогічних дисциплін. Учителю, який володіє педагогічною культурою, здатен формувати почуття, культуру смаків, емпатійність, естетичний смак учнів, громадянськість, патріотичність.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. У працях сучасних науковців обґрунтовано методологічні засади педагогічної освіти (В. Кремень [5], Н. Ничкало, Л. Лук'янова, Л. Вовк, М. Соломаха, Ю. Грищенко [6] та ін.).

Пріоритети розвитку педагогічної освіти у контексті євроінтеграції визначали Н. Авшенюк, Н. Лазаренко, В. Луговий та ін. Теоретичні й практичні аспекти розвитку педагогічної культури, педагогічної майстерності вчителя окреслили І. Зязюн, О. Кучерявий, Н. Білик, В. Зелюк, Т. Устименко, О. Семенов, М. Солдатенко, Л. Хомич та ін.

Підтвердженням зазначеного вище, на наш погляд, може бути портфоліо кафедри педагогічної майстерності «Педагогічна майстерність: виклики XXI століття», в якому представлено навчальний модуль «Теорія і практика вдосконалення педагогічної майстерності працівників освіти у системі підвищення кваліфікації», який складався з двох розділів: «Педтехнологія – складова педагогічної майстерності вчителя» та «Психологічні аспекти розвитку творчого потенціалу педагога-майстра», що вибрали у себе найактуальніші підходи до проблеми вдосконалення педагогічної майстерності вчителя, здатного до реалізації сучасних технологій особистісно зорієнтованої освіти. А для цього пропонувалися зміни у проведенні курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників у системі

післядипломної освіти – замість лекційно-семінарської використання модульно-тьюторної системи, що є основою дистанційної освіти [7].

Зокрема, у статті «Від педагогічної майстерності Івана Зязюна до професійної компетентності редактора» [1] говориться, що унікальний за своїм людино-, дитино- і професійноцентрованим змістом, особистісно зорієнтованими технологіями опанування студентами курсу основ педагогічної майстерності, за глибоким переконанням, є центральним, системотвірним чинником у сучасному змісті підготовки вчителя в педагогічному університеті, особливо в Полтавському, який визнаний опорним закладом освіти для кафедр такого типу всієї України.

Також у статті говориться, що за підтримки І. Зязюна у 1996 р. у Полтавському обласному інституті післядипломної освіти педагогічних працівників створюється теж кафедра педагогічної майстерності. У 1998 р. інституту було присвоєно ім'я М. В. Остроградського (постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.1998 р. № 1814). Із 2000 р. до 2021 року заклад значився як Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти ім. М. В. Остроградського (тепер – Полтавська академія неперервної освіти ім. М. В. Остроградського). Співдружність кафедр педагогічної майстерності зазначених вище інститутів відома не лише в області, але й в Україні та інших країнах: проведення всеукраїнських і міжнародних конференцій, засідань круглих столів, видання педагогічного журналу. Так, 1 червня 1999 року був офіційно заснований науково-практичний освітньо-популярний журнал «Імідж сучасного педагога» (авторка і головна редакторка Н. Білик). У 2024 р. було відзначено 25-річний ювілей електронного наукового фахового журналу «Імідж сучасного педагога» (категорія «Б»), співзасновниками якого є: Полтавська академія неперервної освіти ім. М. В. Остроградського; Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас на дослідницьку увагу заслуговує проблема обґрунтування концептуальних засад розвитку педагогічної культури вчителя на засадах психолого-педагогічних положень, принципів культуровідповідності, україноцентризму, громадянськості. Крім того, доцільно здійснити аналітичні студії на основі вивчення історико-педагогічного досвіду, концептуальних ідей відомих педагогів, актуалізуючи їхні теорії з урахуванням сучасних інновацій у педагогічній освіті.

Мета статті: узагальнити концептуальні ідеї на проблему розвитку педагогічної культури вчителя на основі психолого-педагогічних положень науковців у ретроспективі педагогічних теоретичних засад.

Реалізація мети забезпечується застосуванням **методів дослідження:** історико-ретроспективний аналіз – задля студіювання теорій і концепцій українських і зарубіжних науковців у контексті актуалізації ідей про педагогічну культуру, цінності, педагогічну майстерність; систематизація – для узагальнення концептуальних положень на проблему розвитку педагогічної культури вчителя на психолого-педагогічних засадах.

Викладення основного матеріалу. Німецький педагог А. Дістервег особливо наголошував на значущості для вчителя знань про людину. У своїй праці «Чого повинен учитель остерігатися в даний час...» (1861) він зазначав: «Якщо вчитель не знає духовної й фізичної природи людини, не знає законів його природного розвитку, то як він зможе навчати і виховувати природовідповідно» [4]. Тому він закликав педагогів, як і тих, хто вирішив присвятити себе цій благородній і гуманній професії, щоб вони не ухилялися від вивчення психології, антропології, досліджуючи основні принципи загальнолюдського розвитку. Справді, якщо від мінералога вимагається знання хімічних процесів, від лікаря – знання процесів в органах людського організму, ботаніка – життєпроцесів рослин, то чому не завжди є затребуваними для вчителя досконалі пізнання духовних, психічних, освітніх процесів, тобто того найсутніснішого, що відбувається з особистістю під час навчання та виховання.

Означені ідеї свідчать про імперативність педагогічної культури, необхідність упровадження відповідних форм, методів, змісту, мети педагогічної дії. Освіта, педагогіка, освітній процес є немислими без психології, без педагогічної культури вчителя, що є необхідним атрибутом його педагогічної майстерності. Ця проблема у контексті якості освітнього процесу, торкаючись фахової підготовки педагога, стосується психічного здоров'я нації, благополуччя та якості життя людини.

Зважаючи на те, що значну частину свого життя людина проводить у ніші освітніх процесів, особливо враховуючи глобальну потребу «освіти впродовж життя», психологічна освіта, педагогічна культура педагога, психопедагогіка мають посідати вагоме місце в професійній підготовці вчителя. Адже педагогічна культура вчителя, на думку вчених, є «необхідною умовою ефективної взаємодії всіх учасників виховного процесу» [10, с. 389].

Формуючи особистість учителя, викладача, його педагогічну культуру, необхідно завжди зважати на два ключових аспекти – професійний і культурний. А це означає, що заклад вищої освіти має забезпечувати як знаннєві компетентності, так і творення «культурного» педагога, здатного продуктивно працювати на рівні «людина – людина». Показовим є історичний факт, коли відомий державний і політичний діяч, письменник, історик В. Черчилль, виступаючи після закінчення Другої світової війни (1948 р.) в Лондонському університеті, нагадав про одну усталену істину, що «перший обов'язок університету – навчити мудрості, а не професії, сформувати характер, а не просто дати формальні знання» [9, с. 30].

Тобто школи, університети мають передусім ставати (за Я. Коменським) «майстернями людей», а педагоги, викладачі, вчителі повинні володіти не тільки професійною освіченістю, але й бути психокультурною особистістю, не обмеженою «рацією», досконалим методом та інформаційно-знаннєвим матеріалом, а бути наділеними також тонким розумінням емоційного, душевного стану учнів, студентів.

На значущості педагогічної культури для освіти наголошував В. Сухомлинський у статті «Думки про

шкільне виховання», де зазначав, що емоційна й естетична товстошкірість – джерело багатьох моральних вад, і це джерело часто бере свій початок у невідомому, примітивному викладанні... Ми мало говоримо про Людину, а «я б на перше місце поставив питання культури людських бажань... Хотілося, щоб хтось поговорив зі мною про мене» [10, с. 380–384]. Великий педагог особливо чутливо ставився до тонкої людської психіки, визнаючи, що в навчальних планах і програмах «предмет про культуру людських взаємовідносин стоятиме першим, бо ми живемо у вік Людини» [там само]. В. Сухомлинський вказував на недоліки освіти, коли «в словах учителя і професора немає звернення до мене особисто: подумай, зваж, переконайся, переживи, відчуй, придивись до навколишнього світу і людини» [там само].

Справді, культурний педагог, володіючи знаннями психолого-індивідуальних особливостей людини та культурними цінностями наділений значно більшим потенціалом впливати на зрощення духовного начала особистості, зміцнення ментального здоров'я, формування людського капіталу, що є нагальним суспільним запитом, особливо в умовах російської агресії проти України.

Завданням вищої педагогічної освіти – сформувати вже такого фахівця майбутнього вчителя, для якого сутнісні категорії, як-от: «педагогічна культура», «педагогічна майстерність», ставали б основою для професійних і громадянських компетентностей. Для цього важливими є всі структурні елементи освітнього процесу. Мета, зміст, форми, методи, дидактичний інструментарій, соціокультурне середовище, насамперед освітнє, – ті головні складники, які вибудовують якість, характер, філософію освіти. З усіма цими та іншими напрямками і завданнями майбутній учитель незалежно від фаху має бути добротнo ознайомлений, знаючий і володіючий необхідними компетенціями і характеристиками.

На становлення «педагогічної культури» впливає як метод, дидактичний інструментарій, педагогічні технології, забезпечуючи важливий елемент освіти – формування педагогічної творчості, здатності навчати та яким методикам віддавати перевагу. Не менш значущим є також інші складники – вартості, ціннісні орієнтири, що необхідно ретранслювати майбутнім учителям.

Урешті-решт на цій основі вибудовувалися всі відомі національні освітні системи, європейське просвітництво.

Наприклад, Еразм Роттердамський найбільше поцінував в освіті індивідуальність, особистісну свободу. 1529 року була написана його зріла педагогічна праця «Про раннє і гідне виховання дітей», у якій він зазначає, що мудрість учителя полягає в тому, щоб, спостерігаючи за природними нахилами, індивідуальністю, розвивати передусім якості відповідно до природи. При цьому великий мислитель і педагог визначав 3 важливі умови, які уможливають здобуття людиною знань, пізнаючи світ: природа, навчання, практика. Для педагога було необхідно засвоювати і впроваджувати ті норми, без яких не відбувається зрощення особистості, зокрема: 1) вивчати природні здібності і нахил до вдосконалення учня, студента; 2) уміло використовувати

дидактичні настанов і керівництва; 3) забезпечувати свободу реалізації того, що дає природа, вдосконала навчанням.

Водночас навіть найдосконаліші методи навчання нездатні забезпечити ту якість освіти, яка б відповідала суспільним та особистісним інтересам, вимогам і викликам часу. Тому ядром освітньої системи для визначних педагогів усіх часів і народів вважалась аксіологічна парадигма, ціннісна платформа, на основі якої формувалася вся філософія освітніх стратегій. Для вже згаданого Роттердамського такою світоглядною вершиною була цінність античної культури. Саме через те він так захоплювався Англією, бо з його слів «у цій країні щедро сходять урожай античних студій». Ставши у Кембріджі професором теології, він напише працю «Про методи навчання», вибачаючись за написане щодо викладання, оскільки, на його думку, у Квінтіліана (35–100 рр.) про це вже все було сказано. Однак у центрі його роздумів завжди залишалась античність, стверджуючи і переконуючи всіх, що «не існує такої дисципліни або галузі (музика, архітектура, с/господарство чи військово мистецтво, які б не були корисні вчителю для розповіді про поетів та ораторів античності». Саме в літературних пам'ятках Стародавньої Греції, вважав мислитель, містяться всі затребувані знання.

Так само він мріяв, щоб цінності, закладені в Святому Письмі, також перекладалися на всі мови і ця Книга книг вивчалася б у всіх освітніх закладах. Недарма його окремі педагогічні книги та посібники впродовж століття 100 разів перевидавалися, будучи обов'язковими для освітніх закладів по всій Європі.

Мабуть, тому він мав прізвисько «князь гуманістів». Він вважав, що добрий педагог мусить намагатися бути для учня як батько, перевтілюватися в самого учня, наближатися до його світобачення. Справді, вся пізніша педагогічна класика, психопедагогіка, як синтез та свідомо дифузія психологічної теорії з дидактикою, засвідчує про життєтворчість такої науки про формування Особистості.

Через три століття багато із цих стрижневих педагогічних ідеалів розвивав і впроваджував знаменитий педагог Вільгельм фон Гумбольдт (1767–1835), який з одного боку визнавав, що найважливішим провідним принципом освіти є абсолютна й беззаперечна значущість людського розвитку у своїй різноманітності, багатогранності, індивідуальності, з іншого – пріоритет парадигми цінностей, які мають супроводжувати освіту. Звідси таке особливе захоплення цінностями античності, «характером» давнього грека, який мав би слугувати зразком для наслідування нинішніми поколіннями. Така освітня методологія ставала для нього не тільки світоглядним орієнтиром, але й основою для створення ним знаменитої педагогічної теорії «Bildungsmenschen».

Отже, провідною теоретичною ідеєю відомих педагогів і мислителів різних епох була ідея аксіологічної освіти, яка живиться багатьма іншими «зовнішніми» чинниками, зокрема соціокультурними інституціями, сім'єю, масовою культурою і медіа, церквою, «вуличним» середовищем і самовихованням. Сукупно вони утворюють або сприятливу атмосферу для залученості вихованця до пізнання й сприйняття цінностей, або знижують ціннісні горизонти інтересів молоді,

«пропонуючи» безорієнтаційну маскультуру, гедоністичні, споживацькі наративи, асоціальні норми, коли домінує «аксіологія» реціпієнта, ціни, фетишу, користі.

У подібних середовищах формується, зазвичай, особистість із яскраво вираженим «психологічним его», про що діалогував ще в V столітті до н. е. Сократ, утверджуючи найвищу гуманістичну ідею – «всі прагнуть бути щасливими». Проте педагогіка його «его» містила радикально протилежні виміри в бажанні особистості мати щастя, оскільки егоїзм Сократа сповідував не «себелюбство», а турботу про іншого, жертвно і благородно ставлячись до своїх друзів, громадян, суспільства, в якому живеш. Його педагогічна філософія – оберігати не лише власну душу, а й перейматися спасінням душ сторонніх людей. Сократівська педагогіка не була простою теоретизованою філософією, а мірилом його власної поведінкової норми. Мабуть, саме визначальна Сковородинська ідея, що «життя є філософія, а філософія є життя», опиралася на сократівську мудрість жити духом і благородством серця.

Отож, учити дітей, учнів, студентів чинити гуманно, справедливо й благородно, навчитися бути вдячними згідно з моральними нормами – принципи, що закладалися античною культурою, що стала основою для педагогічних систем, особливо для західної інтелектуальної традиції. Паростки цих чеснот формуються в самому ранньому віці, коли відбувається «сократівське» навернення душі до істини, коли найдрібнішими, малозначущими вчинками може творитися як честь, доброта і шляхетність, так і ницість і невігластво.

Українська педагогіка, попри всю тривалу історичну уярмленість, не переставала напувати себе в теорії і практиці цими живильними світоглядними ідеями, методами, які «олюднюють» людину. 60 років тому (1965) В. Сухомлинський у статті «Народження добра», аналізуючи і входячи в емоційно-психологічний стан учня, стверджував, що для творення добрих учинків, переживання світлої радості потрібні не тільки розум, але й передусім почуття серцем, усвідомлюючи, що погана поведінка, нехлюйство в навчанні є тотожними безсердечному вчинку. Великий педагог наводить нібито буденні слова, які водночас є прикладом високості душі учня IV класу: «мені треба вчитися відмінно, – у моєї мамі хворе серце» [12, с. 222].

У цьому звичайному епізоді шкільного життя простежується тяглість педагогічної гуманістичної істини часів античної культури – чинити добре й справедливо іншому. Тому В. Сухомлинський, як один із найвизначніших національних психопедагогів, своїм найвищим гуманістичним пріоритетом педагогічної діяльності вважав, що «дитинство повинно стати для дитини природною школою сердечності... Дуже важливо, щоб діти навчилися відчувати душевний стан товариша, відчувати чуже горе, переживати його як своє особисте. Сердечна чуйність залежить від зробленого добра...» [там само, с. 223].

Безперечно, майстерне опанування методиками впливає на сам характер освітнього процесу. Бо як писав А. Дістервег у праці «Керівництво для освіти...», метод не є просто одежею, одягаючи яку, людина залишається такою ж. Він перевтілює особистість як самого вчителя, так і природу своїх учнів [4].

Суша, стандартна дидактика, усталені методи взаємодії неспроможні забезпечити належний ефект освітнього процесу. Надважливо добротнo знати предмет уваги, з яким працюєш, спілкуєшся, тобто глибоке розуміння людських індивідуальностей у психологічному, фізіологічному, соціально-культурному, когнітивному, ментальному вимірах. Іншим значущим критерієм педагогічної культури (за А. Дістервегом) є її аксіоматичне правило, що «неможливо дати іншому те, чого не маєш сам...» («Про шкільну дисципліну»).

Навіть володіючи унікальними педагогічними технологіями, знаннями, вміннями, іншими архіважливими професійними якостями, педагог має визнавати, що зрощувати людину, розвивати її творче «Я» можна тоді, коли пізнаєш її натуру, інтереси, психологію бажань і, головне, коли сам є «олюдненим». Тому категорія «людяності» в психопедагогіці стає визначальною якістю, поза якою немислима продуктивна педагогічна дія. Треба володіти великим людським капіталом, щоби бути здатним виховувати людину, знати особливості її організму, її мислення, характер сприйняття світу. Адже, як писав В. Сухомлинський у праці «На нашій совісті – людина», без глибокого розуміння духовного світу людини, всієї складності явищ, які відбуваються в душі її особливого, неповторного світу, пізнаючи всі його тайники, «виховання стає сліпим, а тому беззмістовним» [11, с. 204].

Педагог мусить вірити в ті цінності, знання, які сам пропагує й обстоює, будучи правдивим у словах і ділах. Найпосутніше, що треба брати з кращих зразків античної, європейської, національної педагогічних культур, то це принцип формування такої якісної характеристики суб'єктів освітнього процесу, як непогамовна спрага знань. І розпочинати цю надважливу справу потрібно не зі школи, а значно раніше. Відома українська педагогиня Софія Русова стверджувала, що «усі нахили дитини, її здоров'я, її характер – усе це розвивається, бере напрям і зміцняється у перші роки життя» [8, с. 34].

Тому найкращими навчителями (за Й. Гербартом) є передусім батько і матір, бо «рідна мати дитини – природна вихователька своїх дітей» [там само, с. 35]. Коли дитина починає виховуватися в дошкільній установі, початковій школі, то неодмінно постає вимога поєднати родинну психологію, систему сімейного виховання з дидактичною, соціально-педагогічною атмосферою ранніх освітніх інституцій. Найважливіше на цьому етапі не заподіяти шкоди на емоційно-почуттєвому, психологічному рівні, передовсім якомога оптимальніше зберегти ріднокультурну, рідномовну нішу, радше звичні, аніж навпаки, обставини життєвої ніші.

С. Русова вважає, що в цей період становлення особистості «мусить лунати її рідне слово, рідна музика й поезія» [там само, с. 39]. Однак при цьому потрібно зважити, що «кожний вихователь, збуджуючи людські почуття, має діло з різними особами, має добирати до кожного дитячого типу відповідні засоби, методи, бо дітвора різноманітна, наче левада, вкрита усякими квітами» [там само, с. 40].

У зв'язку з цим перед сучасною психопедагогікою постають водночас два важливі завдання, які є певними викликами

для національної освіти. Необхідно визнати й відповідно діяти, що молода людина (дошкільник, учень, студент) передусім потребує, щоб її уважно «глянули в очі», пізнали й оцінили своєрідність її психологічної індивідуальності, яка, за висловом С. Русової, «виткана з особистих і фізичних, і духовних рис, та zarazом вбирає в себе й усі культурно-етнографічні ознаки свого оточення» [там само, с. 40].

Синтезуючи цінності, ідеали, етичні поведінкові норми, світоглядні орієнтири та людинознавчі теорії з риторикою, методами навчання, ораторським мистецтвом, що асоціювалися з педагогічною майстерністю, можна стверджувати, що такі підходи за своєю суттю були психопедагогічними. Адже практика навчання, її змістові напрями передовсім базувалися на пізнанні психологічних особливостей людини (учня, студента), коли вчитель, викладач, професор задля ефективного навчання вивчали внутрішній світ вихованця, його інтереси, нахили, вподобання, здібності.

Саме такі педагогічні імперативи містяться в працях С. Русової. Вона зазначає, що «справу виховання бажано поставити якнайближче до природних нахилів дитини і до вимог життя, в якому дитина перебуває, в зв'язку зі світоглядом того народу, з психологією тієї нації, з яких походить дитина. Національне виховання є ґрунт у справі зміцнення моральних сил і оновлення, відродження душі народу» [там само, с. 43]. Для прикладу вона опирається на історичний досвід, педагогіку таких міцних націй як Німеччина, Англія, Японія, які найкраще впровадили в освіту свої значущі національні скарби, а «національній психології дали вільний розвиток».

На жаль, такі ідеї, світоглядні рішення, підходи до організації освітнього процесу, які впродовж тривалого часу, в умовах бездержавності, вироблялися суспільно-педагогічною думкою на рівні кращих мислителів, педагогів, просвітителів, письменників, митців і філософів (Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, М. Грушевський, Б. Грінченко, І. Огієнко, Г. Ващенко, С. Русова та ін.), далеко не завжди, зокрема й у період Незалежності, ставали основою методології і практики вітчизняної педагогіки.

Хоча саме в їх працях, життєтворчості знаходимо ту світоглядну правдивість, яка є серцевиною національного виховання, коли в молодій людині не відбирається найголовніше право на індивідуальність – бути українцем, «кохатися в народних скарбницях» своєї національної культури. Бо той же Шевченко, як великий Навчитель української нації, «бундючному чужому протиставив величне й потужне своє» [8].

Саме своє, рідне, природовідповідне найчутливіше впливає на дитину. І тоді освіта, школа стає спроможною виконувати головну місію – «збудити усі сили, збудити охоту до самонавчання», оскільки відбувається почуттєве зрощення, формується стан високої емоції, шана і любов до материзни.

Для сучасної української школи, яка попри все функціонує, розвивається навіть в умовах жажливої воєнної агресії росії, нагальною стає реалізація таких завдань психопедагогіки, що опираються на підґрунтя національних вартостей. Тоді освіта

(за С. Русовою) [там само] ставатиме: індивідуальною і вільною, пристосована до природи особистості; національною; відповідною соціально-культурним вимогам часу. Але для цього культурний складник повинен бути найважливішим елементом у змісті й філософії освіти. І коли так наполегливо впродовж тривалого часу звучать настійливі пропозиції щодо активнішого впровадження українознавства, зокрема шевченкознавства, в освітній процес, то це передусім заклик до ефективності духовного, інтелектуального, психоемоційного, громадянського розвитку людини.

Приклад Шевченкового світобачення є одним із промовистих підходів, коли мова заходить учергове про роль культурно-мистецької освіти у вихованні громадянина, нації, зміцненні української державності. Поет, Пророк, Будитель був «до нестями закоханий у свою Україну, якої другої чи рівної їй для нього не було на світі». І як описує цей незбагнено чуттєвий стан Д. Донцов, то «в цьому йому помагала його мистецька, вразлива на красу, натура, мистецька освіта, крім природи його країни...». А «видимий світ довкола бачив він очима предків, очима автора і читачів «Слова о полку Ігоревім» [3, с. 13].

Мистецтво, природа, перегуки історії і культури рідного народу – те, що творило його душу, сутність, патріотичність, бо «на явища природи, на твори мистецтва дивився він, «стримавши віддих», як на вияв Божественної краси, під її добротворчим впливом «відчував себе оновленою людиною» [там само, с. 15]. В освіті замало говорять про ту високість чуттєвої гами Шевченкової душі, яка сприймала образ «золотого сонця» на своїй землі як «ораторію без звуків, перейняту чудовою гармонією», що лінії і тони рідного краєвиду нагадували йому «щось із могутніх акордів Гайдна». Такою витонченою і шляхетною була Шевченкова натура, яка за свідченням багатьох дослідників знала «Бетховена, Баха, Моцарта, Россіні, Вебера, Шуберта, Шопена, Бортнянського, Рубенса і Канову...». Нічого ближчого і правдивішого для нього не було, аніж мова серця, душевного тремтіння, коли Творець обдаровував його «почуттям Людини». Саме через це «божественне мистецтво» Шевченко пізнавав Бога, а «мотиви наших церковних співів підносили душу вище небес, робили її «кріпкою і мужньою». Він кохався у мистецтві, обожествляв артистів, мистців, називаючи їх лише «братами по плоті», оскільки в них укривалася якась «незбагнута Божа таємниця». Так поет висловлювався про тих утаємничених, хто здатен потужною силою впливати на тонкі струни людського серця. Проте він напевно був і сам один із тих у кого «душа рвалась, душа ридала, а розум горів», усвідомлюючи, що це були ті миттєвості, коли «в душі митця дозрівають геніальні концепції, коли мов блискавка приходять шукані ідеї, коли родяться твори Бетховена або Гете, або – Шевченка» [там само, с. 16].

Результати дослідження. Місія освіти полягає насамперед у тому, щоб облагородити учнівське серце, одухотворити його пориви і бажання вищою людською красою – чуйністю, співчутливістю. У кожній такій проблемно-педагогічній ситуації вирішальне значення має особистий приклад вихователя, вчителя, наставника.

Формування педагогічної культури вчителя є ключовою метою педагогічної освіти, в якій концентруються основні завдання, як-от: формування індивідуальності; почуття свободи і гідності; критичного і креативного мислення; розвиток духовності й громадянськості, відповідальності.

У цьому контексті сучасна освіта (не можуть не впроваджувати та вирішувати два стратегічних завдання: досконале вивчення і подальший розвиток індивідуальності психофізіологічної натури особистості; виховання учня, студента згідно із суспільними (гуманістичними) запитами, коли загальне благо стає однією з найважливіших чеснот громадянськості.

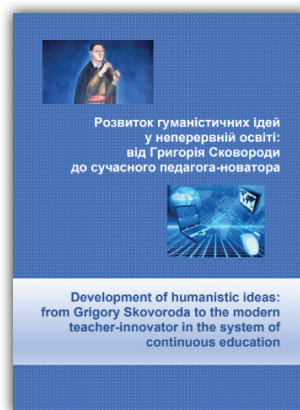
І хоча кожен суб'єкт не лише наділений правом, але й має своє власне уявлення про конкретні цінності буття людини і суспільства, життєві смисли, цілі, шляхи і засоби їхнього досягнення, завжди існує та спільність аксіологічної платформи, яка є базовим підмурівком для збереження, життєтворчості і розвитку народу, нації, держави. А це означає, що контент психопедагогічної діяльності зводиться не до формального діалогу, спілкування, дискусій і співпраці як рівнозначних суб'єктів, а до потреби співбуття, відшуковуючи те, що об'єднує, сполучає як розумінням і довірою, так й ідеалами, метою, мріями, національною пам'яттю, культурою, традицією...

Що це означає в нинішніх реаліях? Насамперед потребу вибудовувати таку стратегію освітньої політики, яка б урахувала інтереси, потреби особистісного, етнонаціонального, загальнонаціонального (українського) характеру індивідууму, зміцнюючи й розвиваючи національну, громадянську, українську ідентичність.

Отже, справа полягає не лише в утвердженні «індивідуалістичної педагогіки», зважаючи на психоіндивідуальну натуру особистості, але й у ґрунтовному аналізі різноманітних соціокультурних, національно-історичних, природних чинників, які впливають на процес становлення людини. За будь-яких обставин соціально-політичного, культурно-історичного характеру завжди освітні системи були стійкішими й продуктивнішими в контексті «виховання нації», коли опиралися на аксіоматичний принцип триєдності особистісного, національного, загальнолюдського.

Науковці, дотримуючись принципу триєдності, підготували колективну наукову монографію «Гуманістичні ідеї: від Григорія Сковороди до сучасного педагога-новатора в системі неперервної освіти» [2].

Видання містить окремі матеріали всеукраїнських науково-практичних онлайн-конференцій з міжнародною участю: 1) «Гуманістичні ідеї Григорія Сковороди як джерело розвитку наукового потенціалу педагогічного працівника у системі неперервної освіти», присвяченої 300-річчю від дня народження Григорія Сковороди та Дню працівників освіти

(27.09.2022); 2) «Мережа шкіл новаторства України: розвиток професійної компетентності керівних, науково-педагогічних і педагогічних працівників у контексті реалізації неперервної освіти» (13.12.2022), які проводилися кафедрою педагогічної майстерності та інклюзивної освіти Полтавської академії неперервної освіти ім. М. В. Остроградського. Пропонований науково-практичний досвід реалізації гуманістичних ідей Григорія Сковороди, запровадження інноваційної діяльності в закладах освіти, реформування освіти як у нашій країні, так і в світовому освітянському просторі допоможе педагогам у створенні якісно Нової української школи.

Отже, світоглядна, культурницька й психологічна праця спонукає до пошуку тих оптимальних шляхів і цінностей, якими має послуговуватися українська освіта, щоб формувати в нашій молоді високу духовну, емоційно-вольову, інтелектуальну і громадянську культуру, щоб педагогічна освіта творила нового українського Вчителя – оберіга нашої ідентичності і державності.

Висновки з даного дослідження. У процесі розвитку педагогічної культури майбутніх учителів важливими є саме психолого-педагогічні засади. Звичайно, педагог має володіти досконалими знаннями конкретного предмету та науки, вміннями розкрити його сутність відповідними методами і засобами. Але педагог не може бути майстром своєї справи, наставником, якщо він не володіє знаннями про індивідуальні психофізіологічні та соціальні особливості учнів.

Поза всяким сумнівом, що досконалі методики, вивершені методи навчання, дидактичне й технологічне забезпечення є вкрай важливими для якості освіти, проте ніяким чином педагогічна дія не може творитися поза цінностями. Саме тому до змісту підготовки майбутніх учителів, у зміст психолого-педагогічної підготовки мають упроваджуватися цінності педагогічної культури. Вибір ціннісних орієнтацій майбутнім педагогом є одним із найвідповідальніших і значущих аспектів педагогічної взаємодії, адже відбувається

надскладний процес формування особистісної зрілості (професійної й громадянської) на етапі переходу від гетеронормії (несвободи, несамостійності) до автономії, коли часто зовнішні, «чужорідні» закономірності й вартості прищеплюються особистості (через внутрішні переконання, етичні норми), як свої власні.

Проте не лише особистісні інтереси, мотивації є визначальними у підготовці сучасного вчителя, але й передовсім суспільні завдання, національно-державні інтереси мають знаходитися в основі змісту підготовки на основі ціннісної парадигми. Така парадигма має бути суголосна загальнонаціональній освітній стратегії, передбачаючи і застосовуючи відповідні методики, інструменти й технології, тактики педагогічної взаємодії, які, насамперед, ураховують індивідуальні психоментальні своєрідності кожного майбутнього вчителя, застосовуючи, створюючи адекватну психопедагогічну атмосферу в певному студентському середовищі. Адже імперативною, стандартною нормою для реалізації цього завдання є впровадження в освітній процес саме особистісно зорієнтованої освіти, яка першочергово передбачає вивчення індивідуальних психологічних, соціальних, фізіологічних особливостей студента, його етичних, культурних, національних і громадянських інтересів, щоб ефективніше відбувалася взаємодія між викладачем (наставником) та студентом (учнем). При цьому оптимізація процесу здійснюватиметься у разі, якщо відбуватиметься різноформатний діалог, суб'єкт-суб'єктний характер навчання, спілкування, зорієнтованість на особистісну внутрішню свободу студента в екзистенційному виборі цінностей.

Перспективи подальших розвідок з окресленої проблеми полягатимуть у розробленні змістових модулів до психолого-педагогічних дисциплін з урахуванням необхідності розвитку педагогічної культури майбутніх учителів.

Список використаних джерел

- Білик Н. І. Від педагогічної майстерності Івана Язюна до професійної компетентності редактора. *Трибуна* : Всеукр. громадсько-політ. і теорет. журн. Товариства «Знання» України і Національної спілки журналістів України. 2023. №2. С. 77–81. URL: <https://znannya.org.ua/index.php/okremi-statyi/4128-tribuna-2-2023>. URL: <https://drive.google.com/file/d/1v22QX-N5JSP120mVuVAgXyJgGZNdwlN/view>. URL: <https://znannya.org.ua/>.
- Гуманістичні ідеї: від Григорія Сковороди до сучасного педагога-новатора в системі неперервної освіти : колект. наук. монографія / за наук. ред.: Н. І. Білик; редкол.: В. В. Зелюк, М. О. Кириченко, В. В. Пилипенко, З. В. Рябова та ін. Полтава : ПАНО ім. М. В. Остроградського, 2023. 542 с. DOI: <https://doi.org/10.33272/M2023-1>. URL: http://pano.pl.ua/images/FILES/pidrozdzily/kafedra_pedmaisternosti/biblioteka/monografia_skovoroda_2023.pdf.
- Донцов Д. Незримі скрижалі Кобзаря. Торонто : Гомін України, 1961. 238 с.
- Доценко Д., Боярська-Хоменко А. Адольф Дістервег як засновник ідеї реформування освіти. *Персоналії у науково-педагогічному дискурсі* : матеріали наук.-практ. конф. здобувачів першого (бакалавр.), другого (магістер.), третього (освіт.-наук.) рівнів вищ. освіти, Харків, верес. 2022 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2022. С. 39–41.
- Кремень В. Г. Підготовка вчителя: виклики і відповіді: За результатами наукової доповіді на засіданні Стратегічної сесії керівників закладів вищої освіти, 1 березня 2023 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. Вип. 5 (1). С. 1–6. DOI: <https://doi.org/10.37472/v-naes.2023.5104>
- Лук'янова Л. Б., Вовк М. П., Соломаха С. О., Грищенко Ю. В. Практична підготовка майбутніх педагогів у закладах вищої педагогічної освіти: українські реалії і перспективи / за ред. Н. Г. Нічкало. Київ ; Чернівці : Букрек, 2023. 80 с. URL: <https://surl.li/uuooqhv>.
- Педагогічна майстерність: виклики XXI століття : портфоліо каф. пед. майст. / [упоряд.: В. В. Зелюк, Н. І. Білик, Т. А. Устименко] ; Полтав. обл. ін-т післядипл. пед. освіти ім. М. В. Остроградського. Полтава : ТОВ «АСМІ», 2013. 468 с. URL: http://poippo.pl.ua/images/FILES/pidrozdzily/kafedra_pedmaisternosti/navch_metod_komplex/potrfolio.pdf.
- Русова С. Дошкільне виховання. Русова С. *Вибрані педагогічні твори*. Київ : Освіта, 1996. С. 34–184.
- Сміт Д. Думати як Вінстон Черчилль / пер. з англ. Н. Мочалової. Київ : Вид-во КМ-БУКС, 2018. 223 с.
- Сухомлинський В. Думки про шкільне виховання. Сухомлинський В. *Вибрані твори*. Київ : Радянська школа, 1977. Т. 5. С. 378–392.
- Сухомлинський В. На нашій совісті – людина. Сухомлинський В. *Вибрані твори*. Київ : Радянська школа, 1977. Т. 5. С. 203–217.
- Сухомлинський В. Народження добра. Сухомлинський В. *Вибрані твори*. Київ : Радянська школа, 1977. Т. 5. С. 217–223.

References

1. Bilyk, N. I. (2023). Vid pedahohichnoi maisternosti Ivana Ziaziuna do profesinnoi kompetentnosti redaktora [From Ivan Zyazyun's pedagogical skills to the editor's professional competence]. *Trybuna [Tribune]*, 2, 77-81. Retrieved from <https://znannya.org.ua/index.php/okremi-statti/4128-tribuna-2-2023> Retrieved from <https://drive.google.com/file/d/1v22Qx-N5JSP120mVuVuAgXyJgGZNdwln/view> Retrieved from <https://znannya.org.ua/> [in Ukrainian].
2. Bilyk, N. I. (Ed.). (2023). *Humanistychni ideji: vid Hryhoriia Skovorody do suchasnoho pedahoha-novatora v systemi neperervnoi osvity [Humanistic ideas: from Hryhoriy Skovoroda to a modern innovative teacher in the system of continuing education]: kolekt. nauk. monohrafiia*. Poltava: PANO im. M. V. Ostrohradskoho. DOI: <https://doi.org/10.33272/M2023-1>. Retrieved from http://pano.pl.ua/images/FILES/pidrozdily/kafedra_pedmaisternosti/biblioteka/monografiia_skovoroda_2023.pdf [in Ukrainian].
3. Dontsov, D. (1961). *Nezrymi skryzhali Kobzaria [Snvisible Tablets of the Kobzar]*. Toronto: Homin Ukrainy [in Ukrainian].
4. Dotsenko, D., & Boiarska-Khomenko, A. (2022). Adolf Disterveh yak zasnovnyk idei reformuvannia osvity [Adolf Disterweg as the founder of the idea of educational reform]. In *Personalii u naukovu-pedahohichnomu dyskursi [Personalities in scientific and pedagogical discourse]: materialy nauk.-prakt. konf. zdobuvachiv pershoho (bakalavr.), druho (mahister.), tretioho (osvit.-nauk.) rivniv vyshch. osvity* (pp. 39-41). Kharkiv. nats. ped. un-t im. H. S. Skovorody. Kharkiv [in Ukrainian].
5. Kremen, V. H. (2023). Pidhotovka vchytelia: vyklyky i vidpovidi: Za rezultatamy naukovo dopovidi na zasidanni Stratehichnoi sesii kerivnykiv zakladiv vyshchoi osvity, 1 bereznia 2023 r. [Teacher Training: Challenges and Answers: Based on the Results of a Scientific Report at the Meeting of the Strategic Session of Heads of Higher Education Institutions]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy [Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine]*, 5 (1), 1-6. DOI: <https://doi.org/10.37472/v-naes.2023.5104> [in Ukrainian].
6. Lukianova, L. B., Vovk, M. P., Solomakha, S. O., & Hryshchenko, Yu. V. (2023). *Praktychna pidhotovka maibutnikh pedahohiv u zakladakh vyshchoi pedahohichnoi osvity: ukrainski realii i perspektyvy [Practical training of future teachers in institutions of higher pedagogical education: Ukrainian realities and prospects]*. Kyiv: Chernivtsi: Bukrek. Retrieved from <https://surl.li/uuuqhv> [in Ukrainian].
7. Zeliuk, V. V., Bilyk, N. I., & Ustyomenko, T. A. (Comps.). (2013). *Pedahohichna maisternist: vyklyky XXI stolittia [Pedagogical excellence: challenges of the 21st century]: portfolio kaf. ped. maist. Poltav. obl. in-t pisladypl. ped. osvity im. M. V. Ostrohradskoho*. Poltava: TOV «ASMI». Retrieved from http://poippp.pl.ua/images/FILES/pidrozdily/kafedra_pedmaisternosti/navch_metod_komplex/potrfolio.pdf [in Ukrainian].
8. Rusova, S. (1996). Doshkilne vykhovannia [Preschool education]. In S. Rusova, *Vybrani pedahohichni tvory [Selected pedagogical works]* (pp. 34-184). Kyiv: Osvita [in Ukrainian].
9. Smit, D. (2018). *Dumaty yak Vinston Cherchill [Thinking like Winston Churchill]*. Kyiv: Vyd. KM-BUKS [in Ukrainian].
10. Sukhomlynskyi, V. (1977). Dumky pro shkilne vykhovannia [Thoughts on school education]. In V. Sukhomlynskyi, *Vybrani tvory [Selected works]* (Vol. 5, pp. 378-392). Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
11. Sukhomlynskyi, V. (1977). Na nashii sovisti – liudyna [On our conscience is a person]. In V. Sukhomlynskyi, *Vybrani tvory [Selected works]* (Vol. 5, pp. 203-217). Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
12. Sukhomlynskyi, V. (1977). Narodzhennia dobra [The birth of good]. In V. Sukhomlynskyi, *Vybrani tvory [Selected works]* (Vol. 5, pp. 217-223). Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 21.05.2025